

періоду. А також тому, що авторка актуалізувала дещо призабуту проблему, як вживалися російські традиційні та європейські підходи до організації функціонування держави. І все ж, час від часу відчувається певна упередженість щодо європейського досвіду та його ефективності для модернізації російської державності. І тоді, коли стверджується, що колезька система галузевого управління, на думку дослідниці, була «чуждою» Російській державі. І коли йдеться про терміновість служби, її виборність на найнижчій ланці, які були «невідомі» європейським країнам, і коли аналізується організація державної служби, що її запроваджував Петро I на бюрократичних принципах. Унаслідок цього дослідниця змушена зосереджуватися не лише на організації управління як такого, а постійно з'ясовувати проблему корегування наслідків запровадження європейських традицій. При цьому взагалі випускається з поля зору, чому все ж таки європейський досвід так притягував до себе увагу і Петра I, і Катерини II?

¹ Малов В.Н. Европейский абсолютизм второй половины XVII и начала XVIII в. // История Европы. – Т.4: Европа нового времени (XVII–XVIII века). – Москва, 1994. – С.140–141;

² Жукович П. Западная Россия в царствование императора Павла // Журнал министерства народного просвещения. – 1916. – Август. – С.226.

В.С.Шандра (Київ)

Тоїчкін Д.

Козацька шабля XVII–XVIII ст.: Історико-зброєзнавче дослідження. – К.: ВД «Стилос», 2007. – 367 с., іл., карти.

Історичне зброєзнавство – одна з найменш досліджених галузей у складі спеціальних історичних дисциплін. Тому поява навіть невеличкої розвідки на відповідну тематику завжди привертає пильну увагу не тільки дослідників суто зброєзнавчих питань, а й усіх істориків, котрі досліджують ті історичні періоди, в які функціонувала зброя за своїм безпосереднім призначенням. Поява друком книги кандидата історичних наук Д.Тоїчкіна «Козацька шабля XVII–XVIII ст.: Історико-зброєзнавче дослідження» відразу викликала неігноруваний великий інтерес до себе не тільки через оригінальність і складність обраної проблеми, а передусім через вдумливий підхід автора до всебічного розкриття особливостей досить специфічного речового джерела – шаблі. Це приклад кваліфікованого підходу фахівця до інформації, котру надає остання, з історією появи та функціонування якої тісно пов'язаний один із визначних періодів вітчизняного минулого.

В Україні шабля є одним із найважливіших символів козацтва й традицій, пов'язаних із національним визволенням та державотворчими процесами. Вона посідала визначне місце в свідомості українців, асоціюючись у першу чергу з козаком – захисником народу і Вітчизни. Шабля фігурує в численних народних думках, значній кількості поетичних творів, прислів'їв та приказок. Її оспівав Т.Шевченко як невід'ємний атрибут – супутник українського лицарства. Тож дослідження самої шаблі – воістину легендарної зброї – становить неодмінну і вагомую частку загального процесу вивчення козацького минулого, життя, побуту та численних війн славітих волелюбних лицарів степу. Актуальність такого дослідження – безперечна, оскільки зумовлена не тільки необхідністю вивчення окремих історичних комплексів речових джерел, а й подальшим поступом українського зброєзнавства, що на сьогодні налічує тільки кілька більш-менш фундаментальних розвідок і взагалі залишає бажати кращого, коли справа йде про вивчення зброї. Спеціальної наукової праці, котра б комплексно досліджувала зброярські традиції на українських землях, залучала до аналітичного розгляду значний за обсягом фактичний матеріал, зокрема такий, що стосується шаблі, взагалі не існує. Причин такого стану речей чимало. Серед них – та, що відсутні фахівці з такої проблематики і, головне, жодне музейне сховище не може похвалитися наявністю представницького, не кажучи повного, комплексу шабель, які були на озброєнні козацького війська впродовж XVII – XVIII ст. Тобто йдеться про джерельну базу, котра виявилася розпорошеною, а значна кількість холодної зброї осіла в музеях Росії та Польщі й також у численних приватних колекціях. Можливо, саме через це відсутня спеціальна література з проблеми, видана українською мовою. Навіть у представницьких словниках годі шукати досить специфічні, чисто українські зброярські терміни, які відповідно засвідчували б про розвиток понятійного апа-

рату вітчизняного зброєзнавства та, як наслідок, про поступ самої науки про зброю. Отже, перед автором одночасно з дослідженням історії виникнення і побутування шаблі, розвитку й удосконалення її конструкції впродовж тривалого часу стояло надзвичайно відповідальне завдання щодо складання понятійного апарату праці, що передбачав виявлення та обґрунтування вживаних на теренах України зброєзнавчих понять і відповідної термінології, котрі мали ввійти до словників із спецдисциплін як складова їх дефініцій.

Автор монографії вже у вступі чітко окреслив коло проблем, які поставив собі за мету розв'язати шляхом всебічного вивчення унікального речового джерела, котре, власне, до цього часу не стало об'єктом дослідження по всіх параметрах, як того вимагає історичне зброєзнавство.

Про історію козаччини написано тисячі статей, видано, зокрема в останній час, десятки фундаментальних праць. А от про шаблю, яка стала невід'ємним атрибутом, запорукою існування козацького війська, була головною поліфункціональною складовою у комплекті холодної зброї козаків та стала легендарною, так і не здійснено жодного фундаментального дослідження.

Д.В.Тоїчкін поставив перед собою досить складний та досі не розв'язаний комплекс завдань, котрий об'єднано саме в чітко означеному і винесеному у підзаголовок визначенні як історико-зброєзнавче дослідження. Тобто автор визнав за необхідне не тільки досконально вивчити шаблю по всіх параметрах, як того вимагає зброєзнавство, а й передусім дослідити історію походження даного виду озброєння, показати його витoki і формування в окремий тип. Вивчаючи шаблі, автор відповідально підійшов до проблеми типологізації та класифікації холодної зброї, серед якої значне місце займають шпаги, шаблі, палаші й шашки. Відтак, на основі ретельного дослідження багатьох її зразків Д.В.Тоїчкіну вдалося запропонувати власну, відмінну від запропонованих раніше вченіми, схему (С. 29), яка дає чітке уявлення про різні види козацького озброєння – клинкову, древкову, гнучку, монолітну і механічну металеву зброю, окресливши її за ознаками монофункціональності та поліфункціональності, а також за особливостями використання в бою (січна, різальна, колольна, ударна, ручна метална). Серед клинкової зброї поряд із кинджалом, ножем та металним ножем стоїть у класифікаційній схемі шабля, що з'явилася в кінці VII – на початку VIII ст. н.е. Надзвичайно цікавою видається наведена на С.35 схема конструкції шаблі з детальним показом її частин, вперше оприлюднених у зброєзнавчому дослідженні з обґрунтованим описом деталей із вживанням термінології, поданої українською мовою. Це, безперечно, вагомий внесок автора до теоретичних проблем зброєзнавства, котрий заслуговує на схвалення, що передбачає подальший розвиток їх окремих складових.

Разом із тим, з'ясовуючи ступінь наукової розробки теми, ретельно простеживши всі здобутки своїх попередників – учених, які в різний час й у різноманітних країнах світу зробили спроби підійти до вивчення шабель, що були на озброєнні в їх регіонах, дослідник дійшов висновку щодо необхідності створення широкомасштабної комплексної праці, яка б давала повне уявлення саме про козацьку шаблю XVII – XVIII ст. Адже відкритим залишалось в історіографії питання про морфологічний тип зброї, особливо про таку, котру автор визначає обґрунтованим ним терміном «українська козацька шабля».

Визначений комплекс проблем передбачав і використання та ретельний аналіз багатьох різного типу й виду історичних джерел – від залишених із середньовічних часів самих різновидів шабель – речових і писемних матеріалів різного походження – до іконографічних, старовинних портретів з образами відомих козацьких ватажків – гетьманів, полковників, сотників і уславлених відвагою козаків, які на полотнах їх сучасників-митців зображались обов'язково із своєю зброєю. Інформація іконографічних джерел – це, безперечно, наукове досягнення молодого вченого, котрий зумів залучити до дослідження комплекс картин XVII – XVIII ст. (або їх пізніші копії), що дозволило переконливо довести наявність і популярність в Україні таких типів шабель, як карабеля, кілідж, шабля турецького типу, шамшир, польсько-угорська (тип II), орла, ординка, гусарська, чечуга (смичок), козацька (карабеля гусарська).

Специфічність даної фундаментальної праці полягає в тому, що одночасно з дослідженням безпосередньо всіх виявлених у музейних сховищах шабель, детальним описом конструкції кожного з їх типів автор запропонував та завдяки власній розробленій і запровадженій у праці схемі системи виміру холодної зброї показав наочно доцільність та необхідність вимірів шабель на численних рисунках, наведених у тексті.

Відтак, музейні працівники отримали, так би мовити, довідник, за котрим на практиці можна відтепер проводити виміри наявних у сховищах їх зразків і визначати з достовірністю тип та відповідно назву останніх.

Розповівши, на жаль, дуже коротко історію виникнення шаблі, простеживши її розвиток і вдосконалення впродовж тривалого часу, вчений зробив цікаві висновки щодо неї, як про продукт середньовічних технологій. Оскільки у монографії досліджено не тільки клинкову зброю, що потрапляла в Україну торговельними шляхами внаслідок розвитку міжнародних зв'язків, а й безпосередньо ту, котру виготовляли на її землях, Д.В.Тоїчкін один із підрозділів праці присвятив стану металургії в краї та її сировинній бази. Це було необхідно для того, щоб показати можливість виготовлення шабель із власних покладів заліза.

Цікавим видається і підрозділ з описом самого процесу виготовлення середньовічної клинкової зброї, де порушено вперше питання про її виробника й визначено та перелічено інструментарій, котрим він користувався (С.113–122). Підтвердженням висновків автора про виробництво власних українських шабель, які залишили окремі письмові джерела, є введені ним уперше до наукового обігу їх унікальні зразки.

Логічно перейшовши у своїй праці в наступному розділі до безпосереднього аналізу всіх козацьких шабель, виявлених ним у запасниках і експозиціях ряду центральних музеїв України, автор порівнює їх з іншими типами холодного озброєння козаків. Детально він показує при цьому призначення добні, бойової коси, бойового серпа, обушка, сокири, чекана, келепу (клівця), бердиша, списа, кіки, кінджалу, ножа, булав, луку й стріл та, врешті, шаблі, що завершувала комплект озброєння козаків у походах. Цінною для дослідників зброї виглядає таблиця з визначенням походження (за місцем виготовлення) шабель різного типу (С.174–175). Її логічним продовженням є таблиця з переліком останніх, виготовлених в Україні на власній й іноземній сировині (с. 181).

Дану монографію характеризує і така суттєва деталь, як широке використання ілюстративного матеріалу. Отже, кожен текстовий опис шабель супроводжується та підтверджується рисунками, що дають наочне уявлення про них – вигляд, конструкцію й піхви. Тому книга відразу здобула широкий попит серед фахівців.

Надзвичайну цінність становлять розглянуті в окремому підрозділі праці та проаналізовані малюнки шабель в іконографічних джерелах. Новаторський підхід автора до залучення їх у зброєзнавче дослідження варто не тільки всіляко вітати, а й рекомендувати іншим ученим у галузі спецдисциплін широко використовувати в своїх працях не тільки методи і методики дослідження СІД, а й їх безпосередні джерела, які становлять основну наукову базу, котра містить різнопланову інформацію. Саме розглянуті твори живопису, які хронологічно відносяться до розглядуваного автором періоду, дають змогу підтвердити його висновки щодо вигляду шабель, їх деталей, прикрас, оздоблення. Численні портрети козаків, наведені у книзі (чомуś ілюстративний матеріал названо автором «фотографіями») (С. 320 – 365. Фото 41 – 96), – це представницька галерея із зображенням козацьких шабель, котрі вперше представлено так широко в одному монографічному дослідженні. Гетьмани, полковники, сотники та прості козаки, як свідчить ілюстративно-зоровий ряд, завжди зображалися митцями із зброєю, серед якої шаблі належало виняткове місце. Остання відіграє важливу роль для атрибуції (при потребі) самого становища у суспільстві її володаря.

Численні притекстові посилання і великий список використаної літератури (271 позиція. С. 267 – 283) свідчать про велику роботу автора з історіографічними джерелами, котрі поряд із речовими зробили дослідження унікальним зразком їх комплексного вивчення й отримання необхідної інформації. В кінці видання автор подав карти, які засвідчують наявність на українських землях рудень із покладами заліза та подають зорову інформацію про основні центри цехового і козацького виробництва шабель на території краю у XVII – XVIII ст.

Реалізувавши всі поставлені завдання, автор, однак, не закрав тему дослідження шаблі, зокрема української. Пошук в інших місцях зберігання – музеях України й у закордонних сховищах, – безперечно, має багато що додати до даної монографії. Сподіваємося, що результатом подальшої роботи стане видання великого кольорового альбому, котрий представить дослідникам шабель та інших видів холодного озброєння козаків, музеєзнавцям і колекціонерам чудовий та великий джерельний матеріал. А поки що перед нами ошатно, з любов'ю й знанням справи видана фундаментальна праця, яку з

вдячністю сприймають наукова громадськість, працівники музеїв і колекціонери зброї, всіх, хто вивчає історію Війська Запорозького.

І.Н.Войцехівська (Київ), В.М.Даниленко (Київ)

Богдашина О.М.

Джерелознавство історії України: теорія, методика, історія: Навч.-методич. посіб.- 2-е вид., доп. та переробл.- Х.: Тарбут Лаам, 2005.- 192 с.

Джерелознавство, безсумнівно, може вважатися однією з унікальних, специфічно вітчизняних (в географічному розумінні російського імперського, згодом радянського і пострадянського простору, натомість у західноєвропейському й американському науковому соціумі воно жорстко не інституювалося й не виокремлювалося) галузей історичної науки та разом із тим окремих навчальних дисциплін із числа фахових для студентів відповідних спеціальностей і спеціалізацій. Історія становлення й розвитку джерелознавства як окремої галузі на вітчизняному науковому підґрунті протягом XIX – початку XX ст. щонайменше заслуговує окремої ретельної, виваженої, продуманої та незаангажованої оцінки сучасних українських історіографів і джерелознавців, потребує спеціальної розробки, а його феномен повинен сприйматися як цільна й комплексна проблема сучасної науки.

На жаль, поки що джерелознавчі наукові дослідження з високим теоретико-методологічним рівнем виконання продовжують залишатися рідкісним явищем у сучасній українській історичній науці. Та й новітні навчальні посібники і підручники, котрі б відповідали сучасному рівню розвитку джерелознавства в незалежній Україні, почали з'являтися лише протягом останніх кількох років, певною мірою демонструючи теоретичний та методологічний потенціал вітчизняних учених – спеціалістів у даній галузі історичної науки¹. Із сумом доводиться констатувати, що зазначені здобутки сучасних українських дослідників у створенні навчальної літератури з джерелознавства своєю фундаментальністю, прагненням розвивати наявний потенціал за рахунок досягнення й використання новітніх світових тенденцій, теоретико-методологічних принципів в історичній науці значно поступаються досягненням, приміром, сучасних російських учених. Про це переконливо свідчать останні підручники і навчальні посібники, які з'явилися друком у Російській Федерації² – ім притаманна широта та поліваріантність у визначенні предметного поля джерелознавства, його завдань і місця в системі історичної науки. Російські дослідники прагнуть частково переорієнтувати загальний статус джерелознавства, піднести його на новий теоретичний та методичний рівень. Вони цілком аргументовано й, на мій погляд, виправдано з точки зору сучасних загальнонаукових реалій ставлять знак рівності між даною галуззю історичної науки і методологією дослідження³. Щодо важливості такої навчальної літератури годі й твердити. Адже саме вона визначає дисциплінарний статус та місце джерелознавства в системі фахової підготовки історика, його здатність опрацьовувати будь-які масиви наукової інформації.

Один із цікавих, змістовних і потребує уваги навчально-методичних посібників із джерелознавства, створених протягом останніх років, належить харківській дослідниці О.М.Богдашиній⁴. Зазначена праця й змусила автора даних рядків порозмірковувати над статусом джерелознавства в дисциплінарному полі історичної науки.

Даний навчально-методичний посібник характеризується продуманою, логічною структурою. У його рамках авторка підняла переважну більшість найважливіших теоретичних та методичних проблем джерелознавства, запропонувала власну, цілком виважену періодизацію розвитку даної галузі історичної науки в країні. О.М.Богдашина резонно визнає існування різноманітних підходів у спеціальній науковій літературі щодо визначення предмета і завдань джерелознавства, наводячи дефініції, запропоновані в окремих працях західноєвропейських, російських, радянських та українських істориків. Заслуговує повне право на існування й авторське визначення джерелознавства історії України як значної галузі знань, котра «має певні специфічні риси теорії та методики вивчення та використання джерел, власну історію науки», а його предмет вивчення обов'язково включає і теоретичний аспект⁵.